

KANCELARIA SENATU

OPRACOWANIA
I MATERIAŁY
**NA 29. POSIEDZENIE
SENATU VI KADENCJI
14, 15 i 16 MARCA 2007 r.**

Warszawa 2007

OPRACOWANIE
Biuro Informacji i Dokumentacji
Kancelarii Senatu

PROJEKT GRAFICZNY
REDAKCJA TECHNICZNA
ORAZ DRUK I OPRAWA
Dział Edycji i Poligrafii

ISBN 978-83-86065-86-8

© Copyright by Kancelaria Senatu
Warszawa 2007

NUMER WYDAWNICTWA – 1/2007

Nakład 200 egz.

Warszawa, 10 marca 2007 r.

Jagoda Tracz-Dral
Główny specjalista
w Biurze Informacji i Dokumentacji Kancelarii Senatu

BIOGRAM IRENY SENDLEROWEJ

Irena Sendlerowa urodziła się 15 lutego 1910 roku w Warszawie, jej rodzicami byli Janina Grzybowska i Stanisław Krzyżanowski. Wywodziła się z rodziny o patriotycznych korzeniach – pradziadek ze strony ojca uczestniczył w powstaniu styczniowym, za co został zesłany na Syberię, zaś ojciec Stanisław Krzyżanowski¹ był lekarzem społecznikiem i działaczem Polskiej Partii Socjalistycznej. Zmarł w lutym 1917 roku w wieku 40 lat, po zarażeniu się tyfusem od swoich pacjentów, którymi w większości byli Żydzi. Po śmierci ojca przedstawiciele otwockiej Gminy Żydowskiej, w dowód wdzięczności za leczenie Żydów, zaproponowali wypłacanie córce Irenie stypendium do czasu jej pełnoletności. Matka Janina nie skorzystała jednak z tej propozycji.

W szkole średniej Irena wstąpiła do harcerstwa. Potem studiowała polonistykę na Uniwersytecie Warszawskim. W 1931 roku wyszła za mąż za asystenta na wydziale filologii klasycznej UW, Mieczysława Sendlera².

Od roku 1932 pracowała w Sekcji Pomocy Matce i Dziecku, która działała przy Obywatelskim Komitecie Pomocy Społecznej. Była aktywistką Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej, a później również PPS. Na znak protestu przeciwko gettu ławkowemu na uczelni, zamiast siedzieć – stała na wykładach. Za skreślenie w indeksie stempla z literą A, oznaczającego aryjskość, władze Uniwersytetu Warszawskiego zawiesiły ją w prawach studenckich. Z opresji uratował ją prof. Tadeusz Kotarbiński, kierownik I Katedry Filozofii, który w tym czasie zastępował nieobecnego rektora i odwiesił karę. Studia ukończyła dopiero kilka miesięcy przed wybuchem wojny. Dyplom magisterski obroniła w czerwcu 1939 roku.

W latach 1932–1935 współpracowała ze Studium Pracy Społeczno-Oświatowej działającym przy Wolnej Wszechnicy Polskiej przy ul. Opaczewskiej 2a (dziś ul. Banacha). W czasie wojny pracowała na stanowisku opiekunki środowiskowej w Wydziale Opieki Społecznej Zarządu Miasta Warszawy pomagając Żydom jeszcze przed powstaniem getta warszawskiego. Gdy powstało getto, władze niemieckie nie pozwalały, by opieka społeczna pomagała mieszkającym tam Żydom. Jednak w obawie przed epidemią tyfusu zezwala-

¹ Działacz społeczny. Socjalista. W 1905 r. usunięty z Wydziału Medycznego Uniwersytetu Warszawskiego za udział w strajkach szkolnych. Przeniósł się na medycynę do Krakowa. Relegowany za działalność polityczną. Studia skończył w Charkowie.

² Lata wojny spędził w ołgu w Woldenbergu. Sendlerowie rozeszli się.

no na udzielanie im pomocy medycznej³. Po zamknięciu getta w listopadzie 1940 roku, okazując fałszywe legitymacje kolumny sanitarnej, codziennie, czasem po kilka razy, chodziła do zamkniętej dzielnicy, przemycając szczepionki przeciwko tyfusowi, żywność, pieniądze, odzież i lekarstwa. Kiedy latem 1942 roku Niemcy rozpoczęli wielką akcję masowych wywózek Żydów do obozów śmierci, Sendlerowa pod pseudonimem „Jolanta” stworzyła siatkę zaufanych osób i zorganizowała system ratowania dzieci żydowskich z getta. Część dzieci usypiano i wywożono ambulansem, przekonując strażę, że to zwłoki zmarłych na tyfus lub przemycano je w workach i kubłach na śmieci. Inne wyprowadzano przez piwnice domów stojących po obu stronach muru i połączonych ukrytymi przejściami albo przez gmach przylegającego do murów getta sądu na Lesznie lub wywożono tramwajem z zajezdni na terenie getta. Po aryjskiej stronie muru umieszczano je w polskich zaprzyżnionych rodzinach, sierocińcach i klasztorach w Warszawie, Turkowicach i Chotomowie. Przygotowywano im fałszywe dokumenty i wspomagano materialnie.

Zanim powstała Rada Pomocy Żydom „Żegota”, jesienią 1942 roku, po wielkiej akcji wywózek do Treblinki, gdy z warszawskiego getta wywieziono ponad 300 tysięcy ludzi, Irena Sendlerowa miała już ogromne doświadczenie w ratowaniu Żydów – dzieci i dorosłych. Gdy wstąpiła do tej organizacji, powołanej z inicjatywy znanej pisarki Zofii Kossak-Szczuckiej, Rada Pomocy Żydom imienia Konrada „Żegoty” w grudniu 1942 roku mianowała ją szefową Referatu Dziecięcego.

20 października 1943 roku, w dniu swoich imienin, Sendlerowa została aresztowana przez gestapo. Wydała ją torturowana przez gestapo właścicielka pralni, w której była skrzynka kontaktowa. Na szczęście, podczas aresztowania, w ręce Niemców nie wpadły paski bibuły, na których Irena Sendlerowa zapisywała dane uratowanych z getta dzieci i pieniądze „Żegoty”. Wąskie paski bibuły uratowała Janina Grabowska, łączniczka Ireny Sendlerowej, która przypadkowo była obecna przy aresztowaniu. Irena Sendlerowa została umieszczona na Pawiaku, gdzie przebywała 3 miesiące, do lutego 1944 roku. Skazano ją na karę śmierci, ale dzięki przekupieniu więziennego strażnika⁴ i wysokiemu okupowi wpłaconemu przez „Żegotę” udało się wpisać nazwisko Sendlerowej na listę osób, na których wyrok został już wykonany. Do końca wojny ukrywała się pod fałszywym nazwiskiem jako Klara Dąbrowska⁵.

Po powrocie z Pawiaka Irena Sendlerowa ukryła w ogródku willi przy ulicy Lekarskiej w Warszawie⁶ prowadzoną przez siebie tajną kartotekę ratowanych dzieci – były w niej zakodowane prawdziwe nazwiska żydowskie i dane polskich rodzin, które przyjmowały dzieci pod swój dach. Dzięki tej liście po wojnie można było przywrócić żydowskim dzieciom ich tożsamość. Notatki te spisywała na bibułkach w dwóch identycznych kopiach, chowała w dwóch butelkach, które zakopywała pod jabłonką w ogrodzie (drzewo to przetrwało do dziś). Zaszyfrowana i ukryta w butelkach dokumentacja przetrwała wojnę. Po wojnie Irena Sendlerowa odkopała butelki i przekazała kartotekę Adolfowi Bermanowi, ówczesnemu przewodniczącemu Centralnego Komitetu Żydów w Polsce, a w czasie okupacji sekretarzowi „Żegoty”. Komitet szukał uratowanych dzieci na terenie całej Polski i umieszczał we własnych zakładach, a potem wysyłał do Izraela.

³ Do chwili zamknięcia getta w listopadzie 1940 r. opieka społeczna na podstawie fałszywej dokumentacji pomagała ok. 3000 Żydów. Teresa Prekerowa, „Konspiracyjna Rada Pomocy Żydom 1942-1945”.

⁴ Niemiec, który wziął łapówkę i wyprowadził Irenę z gestapo, został zesłany na front wschodni.

⁵ Była poszukiwana przez Niemców i dlatego nie mogła być na pogrzebie swojej matki, która zmarła w 1944 r.

⁶ Mieszkała tam jej przyjaciółka i łączniczka Jadwiga Piotrowska.

Podczas powstania warszawskiego była sanitariuszką. W ukryciu kontynuowała pracę nad ocaleniem żydowskich dzieci. Wraz z innymi współpracownikami uratowała ok. 2500 żydowskich dzieci – dwa razy więcej niż Oskar Schindler⁷.

Po 1945 roku kontynuowała pracę społeczną m.in. w Polskim Czerwonym Krzyżu i Wydziale Opieki Społecznej Urzędu Miasta Warszawy. Była też szefową departamentu szkolnictwa medycznego w Ministerstwie Zdrowia, gdzie zabiegała o tworzenie ponadpodstawowych szkół pielęgniarstwa dla dziewcząt.

Sendlerowa jeszcze przed wojną należała do Polskiej Partii Socjalistycznej. Gdy w 1948 roku PPS została połączona z komunistyczną Polską Partią Robotniczą – Sendlerowa stała się członkinią PZPR. Rozczarowana, po krótkim czasie oddała swoją legitymację.

Po wojnie wyszła ponownie za mąż za Stefana Zgrzembkiego⁸. Pisano na nią donosy sugerujące, że pracując w Wydziale Opieki Społecznej Zarządu Miasta Warszawy, ukrywa wśród pracowników ludzi z AK. Zainteresował się nią Urząd Bezpieczeństwa Publicznego. W 1949 roku, po brutalnych przesłuchaniach w UB, ciężarna Irena Sendlerowa urodziła przedwcześnie dziecko, które zmarło po kilku tygodniach. Przed aresztowaniem uratowała ją żona szefa UB na terenie Warszawy, Żydówka Irena Majewska – uratowana z getta przez Irenę Sendlerową i ukryła we Włochach pod Warszawą.

Irena Sendlerowa współtworzyła domy dziecka i domy starców, dzienne pogotowia dla dzieci oraz poradnie życia rodzinnego. Szkoliła opiekunów społecznych. Opiekowała się tzw. gruzinkami, młodymi dziewczętami powracającymi z obozów koncentracyjnych bądź z pracy przymusowej w Niemczech, które oddawały się prostytucji na gruzach Warszawy. Organizowała dla nich Dom Pomocy w Henrykowie.

W 1963 roku jej syn, 12-letni Adaś, przeżył śmierć kliniczną spowodowaną zakażeniem krwi. Zakażenie uszkodziło mu zastawki. Badania w Szwecji opłacili przyjaciele Ireny, Żydzi. Po wielu latach konieczna okazała się operacja, na którą jednak syn nie zdecydował się. Umarł nagle we wrześniu 1999 roku. Miał czterdzieści osiem lat, był absolwentem bibliotekoznawstwa.

Za swoją wojenną działalność w 1965 roku otrzymała nadawany przez izraelski Instytut Yad Vashem⁹ tytuł „Sprawiedliwego wśród Narodów Świata”¹⁰. Dopiero w 1983 roku – 18 lat później – wydano jej paszport na wyjazd do Jerozolimy, gdzie posadziła cedr w Alei Sprawiedliwych (rośnie na wprost wyjścia z pawilonu dziecięcego muzeum Yad Vashem).

W 1967 roku, w wieku 57 lat, została wysłana na przymusową emeryturę, gdyż posądzono ją o to, że po wygraniu przez Izrael wojny ze światem arabskim „manifestowała swoje zadowolenie” w pokoju nauczycielskim. Dotkliwie odczuła to też jej córka Janka Zgrzemska urodzona w 1947 roku. Po zdaniu egzaminu na polonistykę została skreślona z listy przyję-

---

⁷ Niemiecki przemysłowiec, który zasłynął uratowaniem swoich żydowskich pracowników przed zagładą.

⁸ Działacz PPS, przed wojną ukończył prawo na Uniwersytecie Warszawskim. Po wojnie uczył historii w szkole. Zmarł na wylew mając 49 lat.

⁹ Założony w Jerozolimie w 1953 r. Instytut Pamięci Yad Vashem ustanowił medal i tytuł honorowy dla tych, którzy ratowali Żydów na terenie okupowanej lub zdominowanej przez hitlerowskie Niemcy Europy.

¹⁰ Sprawiedliwi bali się przyjmować medal, bowiem groziły im restrykcje polityczne ze strony rządzących. W połowie lat osiemdziesiątych, gdy Polska i Izrael podjęły pierwsze próby poprawienia i ocieplenia stosunków, Yad Vashem wznowił swoją działalność. Od 1990 r. uroczystość wręczenia medali (zwykle kilkunastu osobom) organizowana jest dwa razy do roku przez ambasadę Izraela, z udziałem przedstawicieli polskich władz. Tytuł ten otrzymują osoby nie będące Żydami, które w czasie Holocaustu uratowały Żydów od śmierci. Do początku 2005 r. izraelski Instytut Pamięci Yad Vashem uhonorował około 20 tysięcy osób, w tym nieco powyżej 6 tysięcy Polaków, za pomoc niesioną Żydom w czasie okupacji.

tych. Studia skończyła zaocznie. Irena Sendlerowa, będąc już na emeryturze, przez 15 lat, do 1984 roku, pracowała jeszcze w szkolnej bibliotece.

Od 1980 roku do końca pracy zawodowej była członkinią „Solidarności”. W 1991 roku została honorowym obywatelem Izraela. W 1999 roku utworzono stowarzyszenie „Otwarta Rzeczpospolita – Stowarzyszenie przeciw Antysemityzmowi i Ksenofobii”, którego została członkinią.

W roku 1999 świat usłyszał o Irenie Sendlerowej dzięki amerykańskiemu nauczycielowi Normanowi Conardowi i jego uczennicom z Uniontown w stanie Kansas. Wystawili oni szkolną sztukę teatralną pt. *Życie w słoiku* (*Life in a Jar*), opartą na życiorysie Ireny Sendlerowej. Przedstawienie to, wystawione ponad 200 razy w Stanach Zjednoczonych i Europie, zdobyło duży rozgłos w mediach amerykańskich i doprowadziło do powstania fundacji promującej bohaterską postawę Ireny Sendlerowej.

W dniu 10 marca 2002 roku świątynia B'nai Jehudah zorganizowała uroczystość przyznania nagrody „Za wkład w naprawę świata” (Tikkun Olam). W Stanach Zjednoczonych, w dwóch stanach: Kansas i Missouri, dzień ten ogłoszono „Dniem Ireny Sendlerowej”.

W dniu 10 listopada 2003 roku otrzymała najwyższe polskie odznaczenie państwowe – Order Orła Białego. W tym samym roku uhonorowano ją Nagrodą za Męstwo i Odwagę imienia Jana Karskiego – „Za Odwagę i Serce”, przyznawaną przez Amerykańskie Centrum Kultury Polskiej z Waszyngtonu (przewodniczącym kapituły nagrody jest Zbigniew Brzeziński). Również w 2003 roku po raz pierwszy Stowarzyszenie „Dzieci Holocaustu” zgłosiło kandydaturę Ireny Sendlerowej do Pokojowej Nagrody Nobla¹¹. Otrzymała również Krzyż Komandorski z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski i list gratulacyjny od Jana Pawła II.

W 2006 roku stowarzyszenie „Dzieci Holocaustu” wespół z amerykańską fundacją „Life in a Jar” oraz przy udziale Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP powołało do życia nagrodę im. Ireny Sendlerowej „Za naprawianie świata”. Nagroda przeznaczona jest dla nauczycieli, którzy swoją pracą dowiedli, że uczą i wychowują zgodnie z wartościami wyznawanymi przez Irenę Sendlerową, czyli w duchu szacunku dla wszystkich ludzi i niesienia pomocy potrzebującym. Adresatami nagrody są nauczyciele szkół podstawowych i średnich, państwowych, społecznych i prywatnych, zarówno w Polsce, jak i w Stanach Zjednoczonych. Nagroda przyznawana jest co roku dla jednego nauczyciela z tych krajów. Pierwszymi laureatami wytypowanymi osobiście przez Irenę Sendlerową zostali Amerykanin Norman Conard¹² i Polak Robert Szuchta¹³.

W tym samym roku z inspiracji prezydenta Lecha Kaczyńskiego, z pomocą Stowarzyszenia „Dzieci Holocaustu” i przy udziale Normana Conarda oraz premiera Izraela Ehudema Olmerta Irena Sendlerowa została nominowana do Pokojowej Nagrody Nobla w roku 2007.

¹¹ Z zasady pokojową nagrodę otrzymują osoby lub organizacje za bieżące, a nie za historyczne zasługi.

¹² Jest nauczycielem nauk społecznych w Liceum w Uniontown, w stanie Kansas, w USA. Przybliży problematykę Holocaustu trzeciemu pokoleniu urodzonemu po wojnie. Największym dla Normana Conarda powodem do dumy jest nagrodzenie ponad 50 jego uczniów za projekt zgłoszony do Krajowego Konkursu Historycznego w 1999 r., który oparty jest na życiorysie Ireny Sendlerowej.

¹³ Nauczyciel historii w LXIV Liceum Ogólnokształcącym im. Stanisława Ignacego Witkiewicza w Warszawie. Autor ponad 50 artykułów historycznych i metodycznych na temat nauczania o Holocaustie i edukacji wielokulturowej publikowanych w pismach polskich i zagranicznych (USA, Niemcy, Izrael). Współautor pierwszego w Polsce programu nauczania o Holocaustie. Współautor pierwszej w Polsce książki pomocniczej do nauczania historii dla szkół ponadpodstawowych. Współtwórca edukacyjnej witryny internetowej poświęconej historii i kulturze Żydów. Wyróżniony nagrodą I stopnia ministra edukacji narodowej i nagrodą Niezależnej Fundacji Popierania Kultury Polskiej POLCUL za działalność edukacyjną.

Apel do Norweskiego Komitetu Noblowskiego podpisali najwybitniejsi Polacy w kraju i za granicą.

W Polsce wydano poświęconą jej historii książkę *Matka dzieci Holocaustu* Anny Mieszkowskiej i zrealizowano dwa filmy dokumentalne. Stowarzyszeniu „Dzieci Holocaustu” w Polsce przewodniczy uratowana przez Irenę Sendlerową Elżbieta Ficowska, którą, jako pięciomiesięczną dziewczynkę, Sendlerowa wyniosła z getta w drewnianej skrzynce. Mary Skinner i Richard Wormser rozpoczęli realizację filmu o Irenie Sendlerowej pt. *In The Name Of Their Mothers – The Story of Irena Sendler*.

Irena Sendlerowa obecnie mieszka w Domu Opieki przy klasztorze oo. Bonifratrów na Nowym Mieście w Warszawie.

Wykorzystane źródła:

1. A. Cała, *Trudy i gorycz Sprawiedliwych*, Magazyn internetowy Forum z dnia 5 lutego 2007 r.
2. A. Mieszkowska, *Matka dzieci Holocaustu, Historia Ireny Sendlerowej*, wyd. Muza S.A.
3. J. Korczak, *Oswajanie strachu*, Tygodnik Powszechny z 17 sierpnia 2003 r.
4. J. Sołtys, *Trzecia mama*, Magazyn internetowy Forum z dnia 3 września 2004 r.
5. M. Grochowska, *Lista Sendlerowej*, Gazeta Wyborcza z dnia 9 czerwca 2001 r.
6. M.P. Bonikowska, *Heroizm wydobyty ze stoików*, Dziennik Polonii w Kanadzie, Gazeta, 15 stycznia 2007 r.
7. R. Jabłoński, *Żałuje że nie uratowała więcej*, Życie Warszawy z 15 września 2006 r.

Andrzej Krasnowolski
Biuro Informacji i Dokumentacji
Dział Informacji i Ekspertyz

„ŻEGOTA” – KONSPIRACYJNA RADA POMOCY ŻYDOM W OKUPOWANEJ POLSCE W LATACH 1942–1945

Pierwszy etap wyniszczania ludności żydowskiej

W chwili wybuchu II wojny światowej we wrześniu 1939 roku Polska liczyła 35 milionów mieszkańców, w tym 3,5 miliona Żydów.

Niektóre miasteczka wschodniej Polski miały większość ludności żydowskiej, ale także w takich metropoliach jak Warszawa, Lwów i Wilno stanowili oni około jednej trzeciej mieszkańców. Była to społeczność o silnym, historycznie ukształtowanym poczuciu odrębności¹. To poczucie odrębności oraz niechęć do asymilacji okazały się decydujące dla losów tej ludności w chwili podjęcia jej eksterminacji przez Niemców podczas II wojny światowej. Szczegółowo tak przedstawiła ten problem T. Prekerowa, autorka monografii akcji „Żegota”: „Istniejące w tak ograniczonym zakresie związki z polskością i Polakami stały się dla ludności żydowskiej niezmiernie ważne w okresie okupacji. Skoro ukryć się można było tylko wśród Polaków i z ich pomocą, warunek stanowić musiała znajomość języka polskiego, obyczajów i środowiska. Niestety, tylko drobna część społeczeństwa żydowskiego – nie więcej niż kilka jego procent – mogła w oparciu o tę znajomość podjąć choćby próbę przetrwania. Nieporównanie większe możliwości miały osoby żydowskiego pochodzenia uważające się od lat i uważane przez otoczenie za Polaków, tkwiące całkowicie w polskim życiu i kulturze. (...) Aczkolwiek w okresie 1918 – 1939 proces asymilacji kulturowej posunął się naprzód, objął on tylko nieznaczną część społeczeństwa żydowskiego”².

Po podboju Polski Niemcy rozpoczęli planową eksterminację ludności polskiej. Do końca 1939 r. wymordowali oni około 45 tysięcy Polaków, a od wiosny do jesieni 1940 roku przeprowadzili akcję mordowania „warstwy duchowych przywódców Polski”, mordując około 3500 działaczy politycznych i społecznych, naukowców, ludzi kultury, duchownych. W tym samym okresie kilkadziesiąt tysięcy osób z tych samych warstw społecznych zostało wysłanych do obozów koncentracyjnych.

Pod koniec 1939 roku wprowadzone zostały wobec Żydów represyjne ustawy, wzorowane na ustawach norymberskich. Rozpoczęto od odrębnego oznaczenia ludności żydowskiej, następnie wprowadzono nakazy przymusu pracy wraz z zakazem wykonywania pracy przez przedstawicieli inteligencji żydowskiej wśród ludności nieżydowskiej.

Proces tworzenia gett, rozpoczęty już w październiku 1939 r., zakończony został w 1941. Tworzono je w miastach, na małych przestrzeniach zamykając ludność żydowską pochodzącą z rozmaitych obszarów. Największe getto powstało w Warszawie – zamknięto w nim około 500 tysięcy osób, z czego warszawiakami było tylko dwie trzecie. Efektem funkcjonowania gett była pauperyzacja, bieda, głód, choroby – dotykające przede wszystkim słabszych fizycznie. Np. od zamknięcia getta warszawskiego w listopadzie 1940 roku do lipca

¹ Władysław Bartoszewski w rozmowie z A. Friszke, „Żegota” Rada Pomocy Żydom 1942-1945, s. 7.

² Teresa Prekerowa, s. 18 i 20...

1942, początku masowej eksterminacji biologicznej, z powodu warunków życia w getcie zmarło około 100 tysięcy ludzi.

Wymieranie Żydów zamkniętych w gettach z głodu było założeniem Niemców: służyły temu zarządzenia zakazujące kontaktów z gettem, okazywania pomocy czy sprzedaży artykułów żywnościowych. Głodowy kontyngent żywnościowy zakładał powolne fizyczne wyniszczenie ludności żydowskiej. Łamanie przez Polaków obowiązującego zakazu dostarczania do getta żywności powodowało wysyłanie ich do obozów pracy, np. do obozu Treblinka I (miejszem eksterminacji ludności żydowskiej była utworzona później Treblinka II). Zarządzenie Hansa Franka z 15.10.1941 r. ustaliło tę samą karę śmierci dla Żydów za opuszczanie gett i dla chrześcijan za okazywanie pomocy Żydom. Niemcy szybko zaczęli wydawać te wyroki śmierci.

Podjęcie przez Niemców akcji eksterminacji Żydów w Europie i w Polsce

20 stycznia 1942 roku w Berlinie odbyła się ściśle tajna konferencja, tzw. konferencja w Wannsee, na której podjęto decyzję o wymordowaniu wszystkich Żydów, zamieszkałych na terytorium niemieckim i innych terytoriach podbitych przez Niemców oraz zaplanowano metody jej realizacji. Decyzje te poprzedziła eksterminacja ludności żydowskiej, zrealizowana na terenach Litwy i podbitych republik Związku Sowieckiego w drugiej połowie 1941 roku.

Informacje o masowych zbrodniach niemieckich przekazywane były przez polski ruch oporu rządowi w Londynie oraz dalej – rządowi angielskiemu i amerykańskiemu.

Do planowej likwidacji gett Niemcy przystąpili na początku lata 1942 roku. 22 lipca 1942 roku obwieszczono początek wywózki z getta warszawskiego do obozu zagłady Treblinka II. W ciągu 2 miesięcy, do 21 września 1942 r., Niemcy wywieźli i wymordowali w Treblince oraz zamordowali na miejscu 310 tysięcy mieszkańców getta. W połowie stycznia 1943 r. Niemcy rozpoczęli kolejną akcję wysiedlania z warszawskiego getta, przerwana dzięki oporowi ludności. Do ostatecznej likwidacji getta Niemcy przystąpili w kwietniu 1943 – została ona przyhamowana wybuchem powstania i ukończona dopiero w połowie maja tego roku, po zdławieniu powstania.

Początki zorganizowanej pomocy

Do początku 1942 roku, niezależnie od strasznych warunków bytowania, Żydzi raczej nie podejmowali decyzji o uciekaniu z gett. Pozostawała jednak grupa tej ludności, która ukrywała się poza gettami. Według szacunków historyków poza gettem w Warszawie pozostało około kilkudziesięciu tysięcy osób pochodzenia żydowskiego, przeważnie z warstw silniej zasymilowanych. Szanse pozostałych tak charakteryzował Wł. Bartoszewski: „Żadnych szans na pomoc nie mieli ludzie, którzy nie dysponowali żadnymi znajomościami w środowisku polskim. Ludzie tacy, jak bohaterowie książek Izaaka Bashevisa Singera, którzy żyli wydzielonym życiem, rodzili się między Żydami, chodzili do szkoły tylko z Żydami, mówili między sobą jidisz, pracowali między sobą, umierali między sobą, i potrafili przez całe życie nie rozmawiać nigdy z zaprzyjaźnionym chrześcijaninem, w ogóle nie mieli takich kontaktów. Taka zamknięta we własnym świecie egzystencja była częściowo ich własną decyzją. W warunkach, które powstały pod niemiecką okupacją, taki kompletny brak kontaktu z Polakami był początkiem katastrofy”³. Większość uciekinierów z gett pochodziła z warstw zasymilowanych.

---

³ Władysław Bartoszewski w rozmowie z A. Friszke, op. cit. s.18.

Pomoc świadczona była dwutorowo: z jednej strony starano się organizować przerzuty żywności i lekarstw do gett, a z drugiej – pomagać tym, którzy uciekali z gett albo też nigdy w nich nie byli zamknięci. Przede wszystkim – znaczna była pomoc osób indywidualnych, narażających życie swoje i rodziny za ukrywanie dzieci i dorosłych Żydów.

W konspiracji przystąpiono instytucjonalnie do świadczenia pomocy i ratowania życia. W pierwszym okresie pomocą zajmowały się tym rozmaite rozproszone polskie środowiska i organizacje. I tak na przykład organizację pomocy w Warszawie podejmował Wydział Opieki Społecznej funkcjonującego Zarządu Miejskiego. Akcje ukrywania dzieci żydowskich prowadziły liczne zgromadzenia zakonne. Znaczny wysiłek podjęło liczne grono działaczy katolickich skupionych pod przewodnictwem wybitnej pisarki Zofii Kossak we Froncie Odrodzenia Polski.

Od roku 1941 roku Referat Żydowski w Wydziale Informacji Biura Informacji i Propagandy Komendy Głównej Armii Krajowej rozpoczął metodyczne zbieranie informacji o losach polskich Żydów. Zajmowali się tym m. in. Stanisław Herbst, Ludwik Widerszal i Henryk Woliński – kierownik Referatu, a pracami kierował szef Wydziału Informacji, Jerzy Makowiecki.

Początek zorganizowanej i scentralizowanej akcji pomocy Żydom wiązał się z aktywnością Zofii Kossak oraz Wandy Kraheleskiej-Filipowiczowej. One to doprowadziły do powołania 27 września 1942 roku Tymczasowego Komitetu Pomocy Żydom, znanego pod kryptonimem „Żegota”. Utworzony on został przez działaczy ugrupowań politycznych: Frontu Odrodzenia Polski, kierowanego przez Zofię Kossak, Polskiej Organizacji Demokratycznej, do której należała Wanda Kraheleska, Związku Syndykalistów Polskich oraz działaczy organizacji „Wolność-Równość-Niepodległość”. Tajemnicze hasło „Żegota” stworzone zostało przez Zofię Kossak i było skrótem nazwy: „Komitet imienia Konrada Żegoty” – a Konrad Żegota był postacią nieistniejącą: stosowanie kryptonimu „Żegota” pozwalało na unikanie przywoływania słowa „Żyd”. Przyjęło się nazywać całość zorganizowanej przez polskie podziemie pomocy Żydom jako „Akcja Żegota”.

Powstanie Rady Pomocy Żydom

Czwartego grudnia 1942 roku Tymczasowy Komitet został przekształcony w Radę Pomocy Żydom przy Delegacie Rządu RP na Kraj, w skład którego weszły osoby delegowane przez stronnictwa polityczne: w przeciwieństwie do Tymczasowego Komitetu była to bardzo sformalizowana struktura, w której zajmowane stanowiska przypisane były poszczególnym organizacjom. Prezesem Rady został Julian Grobelny, reprezentujący PPS, wiceprezesami Tadeusz Rek, reprezentujący Stronnictwo Ludowe oraz Leon Feiner, przedstawiciel Bundu, Ferdynand Arczyński reprezentował Stronnictwo Demokratyczne, Władysław Bartoszewski był przedstawicielem Frontu Odrodzenia Polski, Adolf Berman, jako przedstawiciel Żydowskiego Komitetu Narodowego, Emilia Niżowa, Witold Bieńkowski oraz Ignacy Barski. Skład Komitetu został zatwierdzony przez Delegata Rządu. Skład Rady zmieniał się, ale w sumie należało do niej kilkanaście osób.

Tymczasowe Prezydium RPŻ tak określiło w grudniu 1942 roku zadania organizacji:

„Zadaniem Rady jest niesienie pomocy Żydom jako ofiarom eksterminacyjnej akcji okupanta, a to pomocy w kierunku ratowania ich od śmierci, ich legalizacji, przydzielania im pomieszczeń, udzielania zasiłków materialnych, względnie, gdzie jest to wskazane, wyszukiwanie zajęć zarobkowych jako podstawy egzystencji, zawiadywanie funduszami i ich rozprowadzanie – słowem działalność, która pośrednio lub bezpośrednio wchodzić może

w zakres pomocy. (...) Pomocą Rady objęta jest ludność żydowska w rozumieniu ustaw rasistowskich okupanta”⁴.

Deklaracja ta ściśle oddaje zakres działalności RPŻ.

Zimą 1942–1943 w Warszawie powstał Komitet Zamojsko-Lubelski Niesienia Pomocy Żydom, kierowany przez Stefana Sendłaka. W marcu 1943 roku Rada Pomocy Żydom została utworzona w Krakowie, a na jej czele stanął Stanisław Dobrowolski z PPS. Drugi terenowy oddział Rady Pomocy Żydom powstał wiosną 1943 roku we Lwowie, pod kierownictwem Władysławy Chomsowej, która według pozostawionych relacji kierowała grupą kilkudziesięciu zaangażowanych w świadczenie pomocy osób.

Największa i najaktywniejsza była pomoc świadczona Żydom w Warszawie, choć bardzo ceniona była również działalność Rady we Lwowie i Krakowie.

Witold Bieńkowski, działający w Żegocie, doprowadził na początku marca 1943 do powołania Referatu Żydowskiego Delegatury Rządu, na czele którego stanął osobiście. Jego zastępcą został Władysław Bartoszewski. Do zadań tej kilkuosobowej komórki należało m.in. przekazywanie Radzie funduszy na akcje pomocy, opracowywanie raportów dla rządu w Londynie. Natomiast do zadań Referatu Żydowskiego Armii Krajowej należało zapewnianie kontaktów żydowskich i polskich organizacji wojskowych oraz prowadzenie wywiadu wojskowego.

Działalność Rady

Raport Rady z działalności za okres 4 grudnia 1943 – 23 października 1943⁵ wyliczał następujące sposoby pomocy:

- pomoc legalizacyjna: wytwarzanie fałszywych dokumentów – miesięcznie wytwarzano ich od tysiąca do kilku tysięcy;
- pomoc finansowa;
- pomoc w zakresie zdobywania mieszkań;
- pomoc dzieciom;
- pomoc lekarska, w tym dostarczanie do getta szczepionek przeciw tyfusowi;
- pomoc odzieżowa;
- akcje „antyszantażowe”;
- akcje propagandowe.

Funkcjonowanie pomocy Żydom było możliwe dzięki uzyskaniu stałych wysokich dotacji pieniężnych od rządu Rzeczypospolitej z Londynu oraz dzięki ofiarności i bohaterstwu szerokiej grupy współpracowników. Należy przypomnieć, że nie tylko za ukrywanie Żydów, ale nawet za okazywanie im pomocy, ustanowiona została kara śmierci, wykonywana nie tylko na osobie pomagającej, ale i na jej rodzinie. Tego typu konsekwencje Niemcy wprowadzili w Polsce – w podbitych krajach zachodnioeuropejskich nie istniały tego typu zarządzenia i kary. A jak obliczają historycy, dla uratowania jednego Żyda potrzebne było zaangażowanie kilkunastu osób.

Oprócz pieniędzy rządu londyńskiego, a były to kwoty od początkowo kilkuset tysięcy złotych w 1943 do ponad miliona złotych miesięcznie w połowie 1944 roku i 8 milionów w końcu 1944, wpływały pieniądze od zagranicznych organizacji żydowskich na Zachodzie (do ok. 400 tysięcy złotych miesięcznie) oraz środki pochodzące z ofiarności społecznej. Su-

---

⁴ Pismo Tymczasowego Prezydium Rady Pomocy Żydom do Pełnomocnika Rządu określające cele, strukturę i dezyderaty Rady z 29 grudnia 1942, cyt. za T. Prekerowa, s. 362-363.

⁵ Cyt. za „Żegota – Rada Pomocy Żydom 1942-1945”, s. 79.

marycznie w okresie maj 1943 – luty 1944 rada otrzymała z Delegatury Rządu 6 milionów złotych. Dla porównania warto przytoczyć, że pensja urzędnika miejskiego wynosiła kilka-set złotych miesięcznie.

Pieniądze te kierowane były przede wszystkim na udzielanie pomocy materialnej osobom ukrywającym się. W Warszawie wypłacane były w połowie 1943 roku zasiłki dla 1000 osób, po 300 – 500 zł miesięcznie, a w pierwszej połowie 1944 3000 – 4000 osobom (łącznie z prowincją). Dla porównania – w Krakowie pomocą finansową w 1943 roku objęto około 100 osób.

Prowadzona przez Radę pod kierunkiem Ireny Sendlerowej akcja ratowania dzieci żydowskich według szacunków ocalała 2500 dzieci, z czego 500 umieszczono w zgromadzeniach zakonnych, 500 w zakładach Rady Głównej Opiekuńczej, ok. 200 w Pogotowiu Opiekuńczym Miejskim w Domu Ks. Boduena, 100 starszych skierowano do partyzantki, a około 1300 znalazło pomoc i opiekę w tzw. rodzinach zastępczych.

Bardzo znaczącą akcją, podejmowaną przez Radę, było zwalczanie szantaży i donosów. Działalność „szmalcowników” wymierzona była nie tylko w ukrywających się Żydów, ale w Polaków udzielających im pomocy i działaczy podziemia. Trudne bywało ustalenie donosiciela, łatwiej było z szantażystami. Ofiarami jednych i drugich stali się również członkowie Rady Pomocy Żydom: pierwszy przewodniczący, Julian Grobelny, Alfred Borenstein i Adolf Berman. „Szmalcownicy” wywodzili się z mętów społecznych – a po zidentyfikowaniu za swoją działalność byli karani śmiercią: w Warszawie takich wyroków wydano minimum 60–70. Nie jest to może znaczącą liczbą, ale wyroki wydawane były po przeprowadzeniu sądu podziemnego, a podawanie ich do wiadomości publicznej w podziemnej prasie i ulotkach służyło zastraszaniu naśladowców.

Całość działalności Rady oparta była zawsze na kolektywnie podejmowanych decyzjach: oznaczało to, że w każdym miesiącu działalności odbywały się 2 – 3 zebrania Rady i 4 zebrania Prezydium Rady. W warunkach konspiracyjnych oznaczało to stałe zagrożenie. Zebrania takie odbywały się regularnie do wybuchu powstania warszawskiego.

Upadek Warszawy po powstaniu, rozproszenie ludności nie sprzyjały dalszej szerokiej działalności Rady, choć właśnie w zimowych miesiącach 1944/1945 najwyższa była skala pomocy finansowej, kierowanej przez Radę ukrywającym się dzieciom i dorosłym Żydom, a także najwyższe sumy dotacji kierowanych na ten cel z Londynu. W świetle danych przedstawionych w istniejących opracowaniach wejście Armii Czerwonej zakończyło funkcjonowanie Rady Pomocy Żydom w sposób niesformalizowany: była to przecież organizacja pozostająca pod pełną kontrolą rządu polskiego w Londynie.

Skala pomocy okazanej Żydom w Polsce była bez precedensu w historii krajów okupowanych przez hitlerowskie Niemcy. Również bez precedensu była surowość represji kierowanych przeciwko Polakom ratującym Żydów. A pamięć o tym jest zamazywana przez bezprecedensową w historii skalę zbrodni niemieckich na Żydach w Polsce i liczbę ofiar żydowskich na ziemi polskiej.

Należy jednak pamiętać, że z pośród ponad 21 tysięcy osób uhonorowanych przez izraelski Instytut Yad Vashem medalem „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata”, przyznawanym nie-Żydom za bezinteresowne uratowanie życia Żydowi w sytuacji zagrożenia życia bądź wolności ratującego, najwięcej, bo 6004, medali przyznano Polakom, Holendrom przyznano 4767, Francuzom 2740, a na przykład Rosjanom 124, Czechom – 118, a Rumunom 53 (dane Instytutu Yad Vashem na 1.01.2007 r.).

Skład Rady Pomocy Żydom

Prezydium:			
Prezes	Julian Grobelny	WRN	I 1943 – II 1944
	Roman Jabłonowski	bezp. Socj.	V-VII 1944
	Leon Feiner	Bund	XI (?) 1944 – I 1945
Wiceprezesi	Tadeusz Rek	SL	I 1943 – VII 1944
	Leon Feiner	Bund	I 1943 – VII 1944
Sekretarz	Adolf Berman	ŻKN	I 1943 – I 1944, V – VII 1944
	Szymon Gottesman	ŻKN	XI (?) 1944 – I 1945
Skarbnik	Ferdynand Arczyński	SD	I 1943 – I 1945
Członkowie Rady:	Ignacy Barski	FOP	zima 1942/1943
	Władysław Bartoszewski	FOP	XII 1942 – VII 1944
	Piotr Gajewski	RPPS	IV – VII 1944
Kierownicy referatów:			
Mieszkaniowego	Emilia Niżowa	POD-SPD	lato 1943
Dziecięcego	Aleksandra Dargielowa		lato 1943
	Irena Senderowa	RPPS	jesień 1943 – VII 1944
Terenowego	Stefan Sendłak	WRN	VII 1943 – VII 1944
Lekarskiego	Ludwik Rostkowski		X 1943 – VII 1944
	Emilia Hiżowa	SPD	X 1943 – VII 1944
Biuro Rady:			
	Zofia Rudnicka	SD-SPD	XII 1942 – VII 1944
	Janina Raabe – Wąsowiczowa	SD-SPD	XII 1942 – I 1945
	Celina Jezierska – Tyszko	SD-SPD	jesień 1943 – VII 1944
	Władysława Paszkiewicz	SD-SPD	jesień 1943– VII 1944
Przedstawiciel Delegata Rządu przy Radzie:			
	Witold Bienkowski	FOP	XII 1942 – VII 1944
Komisja Rewizyjna			
	Tadeusz Rek		
	Leon Feiner		

Opracowane na podstawie:

1. Teresa Prekerowa, Konspiracyjna Rada Pomocy Żydom w Warszawie 1942-1945, Warszawa 1982, PIW;
2. oprac. Andrzej Krzysztof Kunert, „Żegota” – Rada Pomocy Żydom 1942 – 1945, wybór dokumentów poprzedzony wywiadem Andrzeja Friszke z Władysławem Bartoszewskim, Warszawa 2002, Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa.